

6 Qarabağın görkəmli simaları Sultan bəy Sultanov (1871-1942)

Azərbaycan xalq qəhrəmanı Sultan bəy Sultanov və ya Sultan bəy Əlipaşa bəy oğlu Muradov 1871-ci ildə Zəngəzur qəzasının Hacısamlı nahiyəsinin Qasımuşağı obasında (hazırda Laçın rayonunun Kürdhacı kəndində) doğulmuşdur. O, Azərbaycan Demokratik Respublikasının ilk hərbi naziri, ikinci hökumətdə əkinçilik naziri və Qarabağın general-qubernatoru olmuş Xosrov bəy Sultanovun qardaşıdır. Bəllidir ki, Sultan bəy bir zamanlar Muradov soyadını daşıyıb. Babası Xanmurad bəyin adından götürülən bu soyadı hazırda törəmələri daşıyırlar.

İbtidai təhsil aldıqdan sonra Gəncə şəhərindəki gimnaziyada orta təhsilini tamamlayaraq, o dövrün ən mükəmməl məktəblərindən olan Sankt-Peterburq Hərbi Akademiyasına daxil olmuşdur. Lakin naməlum səbəblərə görə məktəbi bitirməmiş və o, doğma kəndinə, Qasımuşağı obasına qayıdıb maldarlıqla məşğul olmağa başlamışdır. Dədə-baba peşələri olan qoyunçuluğu daha da inkişaf etdirən Sultan bəy Yağ-pendir zavodu tikdirir. Sultan bəy maldarlıqla yanaşı, meşəçiliklə də məşğul olmağa başlayır. **Hacısamlı nahiyəsinin ərazisində olan meşələrdən taxta istehsal edib, xarici bazarlarda satır. Sovet dövlət xadimi Nəzər Heydərov "Zəngəzur dağlarında" adlı xatirəsində yazır: "Sultanovlar qiymətli Hacısamlı meşələrini muzdurlara qırdıraraq xaricə, Fransaya göndərirdilər".** Qafan mis mədənləri, Bərgüşad çayının axarı boyu inkişaf etmiş kənd təsərrüfatı, Çalbayır maldarlıq mülkləri Sultanbəylər ailəsinə məxsus idi. İndiki Laçın rayonunun Kürdhacı kəndində yaşayan Sultan bəy maldarlıq sahəsində xüsusi ad çıxarmışdır. Çalbayırda yaşayan el-obasının qayğısına qalaraq, birinci növbədə, xalqın ağır güzəranını yaxşılaşdırmağı üstün tutmuşdur. Hacısamlı, Şəlvə, Kürdhacı meşələrinin qırmızı palıdını konyak istehsal edən zavodlara daşıdıran Fransa tacirləri Sultan bəyin Yağ-pendir zavodunun məhsullarının da əsas müştəriləri idilər. İstehsal olunmuş yağ, pendir böyük motallara, dəmir və ağac çələklərə doldurulub buzlu zirzəmilərdə, soyuq kahalarda saxlanılırdı. Məhsulları uzaq

yerlərə daşımaq üçün bəyliyin xeyli atı, öküzü, kəl arabaları, dəvə karvanları vardı. Dinc əməklə məşğul olan Sultan bəyin ailəsinin var-dövlətini mühafizə etmək üçün çox da böyük olmayan süvari dəstəsi vardı. Sultan bəyin milli qəhrəmana çevrilməsi 1905-ci il erməni-müsəlman hadisələri ilə bağlıdır. Müsəlman dəstələrdən birinə Əlipaşa bəy başçılıq edirdi, onun isə ən yaxın yardımçısı böyük oğlu Sultan bəy idi. **Sultan bəyin fəaliyyətinin ikinci hissəsi 1918-ci il olayları ilə bağlıdır. 1918-ci ildən başlayan erməni-müsəlman müharibəsində Sultan bəyin başçılıq etdiyi silahlı milis dəstələrinin bölgədəki müsəlman kəndlərinin mühafizə olunmasında mütəsna xidmətləri olmuş, Zabux dərəsində mühəsirəyə alının Andranikin dəstəsinin əsas hissəsi məhv edilmiş, Qaragöl ətrafında toplanan çoxsaylı erməni silahlıları məğlub edilmiş və onlardan 600 nəfər əsir alınmış, İrana keçmək istəyən yüzlərlə erməni silahlısı Araz çayı yaxınlığında Sahil əməliyyatı ilə məhv edilmiş, Zəngəzurda onlarla kənd erməni silahlılarından təmizlənmişdir.** Bununla da Azərbaycanda erməni hakimiyyəti qurmaq planı alt-üst edilmişdir. Bundan sonra Zabux dərəsi "Qanlı dərə" adlandırılmışdır.

1920-ci ildən sonra Azərbaycanda Sovet imperiyası öz hakimiyyətini qurdu. Bu vaxtdan etibarən Azərbaycan bəyləri öz vətənlərində qaçaq vəziyyətində yaşamağa başladılar. Onlar elə arxalanır, onları el saxlayırdı. Sultan bəy Sovet Hakimiyyətindən qaçaq vəziyyətdə Kürdhacı kəndində "Gorgahat"ın (çox sıx meşəlik) meşəsində, bir yarğana pənah gətirmiş, yarğanda gizlənməmiş. Ermənilərin hiylələri ilə bolşeviklər Sultan bəyə yeni sui-qəsd hazırlayırdılar. Yaranmış vəziyyətin mürəkkəbliyini dərk edən Sultan bəy Azərbaycan İnkilab Komitəsinə müraciət edir. Buradan ümidverici cavab almadığına görə Sultan bəy İran şahına üz tutur. Şah İranda Rusiyanın erməni cəsuslarının çox və qüvvətli olmasına baxmayaraq, Sultan bəyin müraciətini qəbul edir. Sultan bəy qardaşları Xosrov bəy və İskəndər bəy ilə düşmənlərdən qoruduğu vətəndən xaricə mühacirət etməli olur. Sovet imperiyasının göndərdiyi xüsusi cəsuslar Sultan bəyin qardaşı İskəndər bəyi öldürdükdən sonra vəziyyətin pis olduğunu görən İran şahı təhlükəsiz həyat şəraitini təmin edə bilmədiyi üçün Sultan bəyə Türkiyə dövlətinə müraciət etməyi məsləhət görür. Sultan bəy Türkiyə dövlətinə müraciət etdikdə Türk dövləti 1923-cü ildə hər iki qardaşı – Sultan bəy ilə Xosrov bəyi rəsmi keçidlə qarşılayıb, Qars vilayətinin Köçqoy kəndində mülk və malikanə verərək, təhlükəsiz həyat şəraiti ilə təmin edir. Sultan bəy 1942-ci ildə Qars ətrafında, Köçqoy kəndində vəfat etmiş və orada dəfn olunmuşdur.

Sultan bəyin həyat yoldaşı və övladları Sovet hökuməti tərəfindən Qazaxıstan çöllərinə sürgün edilmişdir. 1956-cı ilə qədər sürgündə qaldıqdan sonra yenidən Azərbaycana gəlmişlər.

Sultan bəyin mühacirət həyatı haqqında az məlumat var. Nəvəsi Elburus Muradovun dediyinə görə, Adil Laçın (Adil Laçının ulu babası ilə Elburus Muradovun ulu babası doğmaca qardaşdır) adlı şəxsin köməyi ilə o, Qars vilayətinin Köçqoy kəndində hələ XIX yüzillikdən laçınlıların məskunlaşdığını öyrənmiş, bu kəndə gedərək, yerli əhalinin yardımı ilə Sultan bəyin məzarını aşkar etmişdir.